

A „negyvennyolcológusok” új kézikönyve

*Hermann Róbert: Negyvennyolcas
történetünk mai állása.*

Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2011.

298 oldal

Minden tudományággal szemben természetes igény, hogy elért eredményeit időközönként összegezze, értékelje, és a jövőben megoldandó feladatokra felhívja a figyelmet. A történettudományban ezt a szerepet a historiográfiák töltik be. Ezek megírására – jó esetben – az adott korszak vagy terület kiemelkedő kutatója vállalkozik, aki nemcsak összefoglalja a vonatkozó irodalmakat, hanem rendszerezi is azt különböző szempontok szerint. Hermann Róbert legújabb munkája is ilyen szerepet tölt be a magyarországi 1848–1849-es forradalom, önvédelmi háború és szabadságharc időszakára vonatkozóan.

A korszak történetírásunk egyik „legpopulárisabb” darabja, hiszen a képzeletbeli magyar történelmi panteon számos nagyja részese, alakítója volt e másfél év történetének. Ennek megfelelően a „könyvtermés” is nagyon gazdag, így e munkában csak a 150. évforduló (1998) után megjelent önálló kiadványok katalógusát olvashatjuk. Érthető ez a szűkítés, ha figyelembe vesszük, hogy a kötet bibliográfiája így is több mint hetven oldalas.

A historiográfiák – műfajukból eredendően – általában száraz tényközlésre, összegzésre szorítkoznak, így inkább segédanyagként, semmint önálló irodalmi értékkel bíró alkotásként tartjuk számon őket. E sorból üdítő módon kiemelkedik Hermann Róbert munkája, amelyben a szellemes „kiszólások”, nyelvi lelemények élvezetessé teszik az olvasást. (Jelen sorok írójának leginkább a „negyvennyolcológusok” kitétel nyerte el a tetszését, amely önmagában is

rámutat arra a szimpatikus iróniára és öni-róniára, amely a szerző előadásmódját jellemzi.)

Hermann kiinduló kérdése az, hogy lehet-e újat mondani még 1848–1849 történetéről, majd a rövid bevezetésben megindokolja, hogy kötetének címét miért kölcsönözte Szekfű Gyulától, aki – bár nem volt a korszak meghatározó kutatója – mégis 1924-ben egy esszé keretében számvetést készített ezen időszak addigi tudományos produktumairól. Ezt követően az összegzést egészen napjainkig folytatja, kidomborítva az egyes korszakokban született munkák előnyeit és hátrányait. Talán meglepőnek hat az olvasó számára, de – Szekfű iránymutatása ellenére – Hermann szerint a Horthy-korszak történetírása korántsem írt annyit és olyan színvonalon 1848–1849-ről, mint amennyit a megnyíló bécsi levéltárak által biztosított forrásbázis lehetővé tett volna. A forráskiadásban nyújtott teljesítmény ugyanakkor természetesen jóval meghaladta a dualizmus korának e téren felmutatott „termését”. Az 1948 utáni időszakot Hermann – a történetírás ideológiai kötöttségei mentén – kettéválasztja 1956-nál, hiszen ez előtt az állampárt a szabadságharc hagyományaiban kereste önnön legitimitását, míg ezt követően enyhült a szakmára nehezedő ideológiai nyomás, noha annak jegyei a hetvenes évek végéig jelentősen kísértettek. A rendszerváltozásig terjedő időszak forráskiadását tekintve a szerző egy szintre helyezi azt a Horthy-korszak teljesítményével, de továbbra is súlyos elmaradásként emeli ki, hogy még a kiemelt személyiségek nagy részéről sem született 1990-ig mérvadó, tudományos monográfia. A tabuk, a legendák 1848–1849 kapcsán a rendszerváltozással végképp megdőlték, de a tudományos alkotások területén – Hermann szerint – jobb, ha a sza-

badságharc 150. évfordulóját tekintjük kiindulópontnak, hiszen a legtöbb új téma, új megközelítés ezt követően jelent meg ezen időszak tudományos igényű feldolgozásában. Ezt a szerző válaszában is tekinthetjük arra a kérdésre, hogy miért a 150. évfordulót követő munkákkal foglalkozik jelen kötetében.

A szerző tizenhat fejezetbe osztva tárgyalja témáját, s ezek közül négy további alfejezetekre tagolódik. Összességében minden fejezetről elmondható, hogy a röviden ismertetett munkák esetében Hermann problémaközpontúan jár el, tehát rámutat arra, milyen újdonsággal szolgált az adott kötet, de nem hallgatja el az esetleges módszertani, ténybeli tévedéseket sem, ezzel mintegy „mini-recenziók” sorát olvashatjuk a könyv főrészeiben. Emellett felhívja a figyelmet a kutatás „fehér foltjaira” is, témajavaslatok garmadájával látva el a jövő – és a jelen – történéseit.

A munka első nagy egységét a forráskiadások képezik, amelyeket „Okmányközlések”, „Vegyes műfajú forráskiadványok” és „Visszaemlékezések, naplók” címekre tagolva tárgyalja a szerző. Az „Okmányközlések” címet viselő rész olvasásakor szembesül az olvasó azzal, hogy az eseményektől 1998-ig eltelt százötven év jelentős forrásfeltárása ellenére milyen hiátusok mutatkoztak a korabeli iratok kiadásában. Ennek ellenére e téren is jelentős előrelépés tapasztalható, hiszen az elmúlt tizenhárom évben 1848–1849 két kiemelkedő képviselőjének – és mártírjának –, Batthyány Lajosnak és Csányi Lászlónak a teljes életműve hozzáférhetővé vált. Természetesen Kossuth műveinek kiadása is folytatódott e bő évtizedben, bár a szerző lakonikusan megjegyzi, hogy a legnagyobb vállalkozás (a Kossuth Lajos Összes Munkái sorozat) immáron bő húsz éve szünetel. A hadtörténettel foglalkozók számára is jelentősen szélesedett a nyomtatásban hozzáférhető források köre, ezek közül a szerző kiemeli, hogy mind a Hadtörténelmi Levéltár, mind a bécsi Kriegsarchiv anyagából kikerült egy-egy

olyan vaskos kötet, amely addig javarészt publikálatlan iratokat tett elérhetővé. Hermann kiemeli a felső-tiszai (később I.) hadtest történetére vonatkozó iratok meginduló kiadásának fontosságát (ebből eddig két kötet jelent meg), amely úttörő vállalkozás a maga nemében, hiszen egy magasabb katonai egység szervezési, ellátási, kiképzési problémáira világít rá. Ugyanakkor megemlíti, hogy a többi hadtest anyagában jelentősebb hiátusok mutatkoznak, így azok kiadása több nehézségbe ütközne.

A „Vegyes műfajú forráskiadványok” fejezet anyaga tematikailag talán jobban illeszkedett volna a „Visszaemlékezések” fejezet után, hiszen itt olyan művek jegyzékét olvashatjuk, amelyek korabeli iratokat és visszaemlékezéseket egyaránt tartalmaznak. E fejezetben jelennek meg először a helytörténészek, műkedvelők által összeállított munkák, amelyeket a szerző ugyanolyan kritériumok szerint elemez, mint a korábbiakat, vagyis az értékelés korántsem prekonceptiózus.

A „Visszaemlékezések, naplók” címet viselő fejezet a kötet egyik legterjedelmesebb része, ennek megfelelően a szerző további hat alfejezetre tagolta. Itt azon források jegyzékével találkozunk, amelyek a szabadságharc időszakának „békaperspektíváját” adják. E kötetekből kapunk választ azon kérdésekre, hogyan élte meg egy egyszerű ember a Nagy Év eseményeit, milyen változásokat tapasztalt saját környezetében. László Elek gyulafehérvári polgár naplója például szemléletes képet fest a kibontakozó román népfelkelésről, Francsics Károly veszprémi borbély naplója pedig a kétkezi munkások korabeli életvitelébe enged bepillantást. Megrázó volta miatt kiemelhető közülük Maderspach Károlyné memoárja, akit Haynau nyilvános megvesszőzésre ítélt. A szégyénérzet, amely ezt követően a családot sújtotta, a férj öngyilkosságához vezetett.

Természetesen nagy terjedelem jutott a katona-visszaemlékezések bemutatásának. Hermann itt nemcsak a magyar „bakák” emlékiratait veszi górcső alá, hanem az el-

lenség oldalán harcolókéét is. E sorból is kiemelkedik Artur Adamovics Nyepokojcsikijnak – az V. orosz hadtest vezérkari főnökének – az erdélyi hadjáratra vonatkozó írása Rosonczy Ildikó sajtó alá rendezésében, amely műfaját tekintve átmenet a hadművelleti napló és a visszaemlékezés között.

Az egyházi szerzők visszaemlékezései szintén értékes szeletét adják a Nagy Év történetének. E munkák sajtó alá rendezésében élen járt az elmúlt bő évtizedben Zakar Péter, akinek az „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” című, hét egyházi szerző memoárját rögzítő kötete a legfigyelemreméltóbb. Szintén az ő nevéhez fűződik a Sujánszky Euszták ferences szerzetes által írt, az aradi minoriták 1847–1851 közötti naplójának sajtó alá rendezése. E kötetet az teszi különösen érdekessé, hogy Sujánszky szemtanúja volt az aradi tizenhárom kivégzésének. A fejezetet a gyűjteményes kötetekben megjelent visszaemlékezések sora és az emigrációban született, illetve a neoabszolutizmus időszakához köthető memoárok zárják, amelyek szorosan véve nem tartoznak a téma irodalmához, de kétségtávol elválaszthatatlanok attól.

Az „Adattárak, életrajzi lexikonok, életrajzgyűjtemények” című rövid fejezet bővelkedik a nagyobb-nál nagyobb vállalkozásokban. Első helyre kívánczik e sorban Bona Gábor munkássága, akinek a szabadságharc tisztikarát bemutató kiadványsorozatát már csak „a Bona”-ként emlegetik szakmai berkeken belül, s ez minden jelzőnél jobban mutatja a kötetek megkerülhetetlenségét. Bona Gábor 1985-ben jelentette meg első kötetét a tábornokok és törzstisztek életrajzainak összefoglalásával, s a munka 2000-ben már a harmadik kiadását érte meg. Ez utóbbi már levéltári és könyvészeti jelzeteiket is közöl az életrajzok után, ami még hasznosabbá, további kutatások kiindulópontjává tette a művet. Ezt követően külön kötetekben foglalta össze a századosok, valamint a hadnagyok és főhadnagyok életrajzeit. Ugyancsak nagy vállalkozásként érté-

keli a szerző Kovács István munkásságát, aki a szabadságharcban részt vett lengyelek életrajzeit – a legénységi állományúakét is (!) – gyűjtötte össze és szerkesztette vaskos kötetbe. Hermann szerint a továbblépés a szabadságharc német és olasz légióinak hasonló kézikönyve lehetne. Jelentős és sikeres végeredményt hozott a szabadságharc vértanúinak emléket állító Vértanúk könyve, amely a korszak jelenlegi legjobb ismerőinek „koprodukciójában” készült, mintegy véglegesítve a forrásokkal alátámaszthatóan mártírhaltak haltak névsorát. E kötet kétségtelenül a nagyközönség számára készült, de szakmai berkeken belül is haszonnal forgatható.

A „Tanulmánykötetek” címet viselő nagy fejezet – amely további öt alcímre bomlik – olvasása közben elégedetten nyugtazza az olvasó, hogy milyen sok konferencia mennyi különböző megközelítésből választott tematikájában 1848–1849-hez köthető problémát. Szerepel itt helytörténeti ihletésű tanulmánykötet, de társadalomtörténeti tematikájú könyv is. Külön besorolást kaptak a „Tematikus tanulmánykötetek”. Érdemes kiemelni közülük a Szabadságharc fővárosa Debrecen, 1849. január-május címet viselő, Szabó István által 1949-ben szerkesztett kötet reprint kiadását, amelyre úgy véljük, szükség volt azért is, mert az első kiadást meglehetősen silány minőségű papírra nyomtatták. A korszak főszereplőiről szóló tanulmánygyűjtemények igen sokszínű képet mutatnak, hiszen a Deák emlékévkapcsán olvashatunk Deák-tanulmánykötetről, vagy hasonló okokból Batthyány-tanulmánykötetről is. Ezek mellett a felsorolásban szerepel számos Kossuthhoz köthető munka, hiszen a kormányzó személyisége, tevékenysége mindenkor alkalmas egy konferencia központi alakjának szerepére. Figyelmet érdemel a szerző azon véleménye, hogy a magyar emlékévek megszervezése nem mindig megy gördülékenyen – ahogy erre példaként a Vörösmarty bicentenáriumot említi –, amivel – fájdalom – egyet kell értenünk.

A „Hadtörténeti tanulmánykötetek” katalogizálásakor kirajzolódik egy dicséretes „trend”, mely szerint egyre több honvédszázlój, határőrezred, huszárezred története érhető el az érdeklődők számára. Az alakulattörténetek kiindulópontja jórészt helytörténeti indíttatású, de a szerzők személye minden esetben garancia arra, hogy szélesebb, országos megvilágításba helyezik témájukat.

A „Szerzői tanulmánykötetek” bemutatása szintén külön fejezetet alkot. E műfaj létjogosultságát az adja, hogy a szerzők néha az érdeklődők által nehezen fellelhető folyóiratokban jelentették meg egy-egy tanulmányukat, így előfordul, hogy az ilyen kötetek némely írása szinte az újdonság erejével hat a szakmai közvéleményre.

Az „Emlékkönyvek, ünnepi tanulmánykötetek” sorában szembesülhetünk azzal, hogy a korszak nagy kutatóinak (Urbán Aladár, Katona Tamás, Ács Tibor, Egyed Ákos) tiszteletére milyen vastkos, tanulmányok tucatjait tartalmazó kötetet állítottak össze a tanítványok.

A sort az „Összefoglaló munkák, kismonográfiák” nagyfejezettel folytatja a szerző. Itt olvashatunk a nagyobb témakört felölelő monográfiák, tankönyvek 1848–1849-hez köthető fejezeteiről. A nagyobb történelmi összegzéseket vizsgálva Hermann elégedetten nyugtázza, hogy szakszerű összefoglalókból nincs hiány a korszak iránt érdeklődők számára, ráadásul az egyes munkákban más-más hangsúllyal jelenik meg a politika-, gazdaság- vagy művelődéstörténet, ezáltal kínálva fel a választás lehetőségét. A politikatörténeti munkák közül kiemeli Egyed Ákosnak az utolsó erdélyi rendi országgyűlésről írt monográfiáját, amelyet szinte példaként állít a hasonló témákkal foglalkozó történészek elé. Az egyszerű leírásnál hosszabban időzik Hermann Pap Józsefnek a megyei tisztikarokat vizsgáló 2003-as köteténél. Felhívja a figyelmet arra, hogy Pap munkájában egy máig élő – igaz, már többször megkérdőjelezett – legendával, a paszszív ellenállással kapcsolatban adatok töm-

kelegével alátámaszthatóan jut új eredményre.

A hadtörténeti témájú önálló munkák közül Csikány Tamás írásainak méltatása emelhető ki, hiszen jelenleg ő az egyetlen olyan hadtörténész, aki műveiben nem a szó szoros értelmében vett hadtörténetet művel, hanem szakmai, katonai elemzést ad a szabadságharc több fontosabb csatájáról, eseménysoráról. Hermann Róbert – talán túlzott szerzői szerénységtől vezettetve – nagyon szűkszavúan szól saját teljesítményéről, pedig az 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete és az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái című munkáival kettős célt valósított meg. A szakemberek komplett hadtörténeti munkákat kaptak a kezükbe az egyes eseményekre vonatkozó bőséges bibliográfiával, míg az érdeklődők – a precizitáson túl – olvasmányos, átlátható illusztrációkkal színesített könyveket. A szakma számára ugyanakkor hasonlóan jelentős a Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei című munkája. A további alfejezetekből érdemes kiemelni – ahogy Hermann Róbert is teszi – két kötetet. Az egyik Kosáry Domokos Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben című alkotása, hiszen a szabadságharc külföldi feltételrendszeréről nem rendelkezünk eddig megbízható szakirodalommal. A másik mű Deák Ágnes Nemzeti egyenjogúsítás című monográfiája, amelynek szorosan véve csak kis szelete érinti 1848–1849-et, de a kötet témája – a nemzetiségi kérdés megoldására tett neoabszolutista kísérlet – is reprezentálja Hermann szerint, hogy az egyéni és kollektív jogok kielégítő érvényesítésébe nem csak a Batthyány- és a Szemere-kormány bicskája tört bele.

A következő részt az életrajzoknak szentelte a szerző. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy nemcsak 1848–1849 „dream team”-jéről (Kossuth, Széchenyi, Batthyány, Szemere) születtek mérvadó biográfiák az elmúlt időszakban – noha róluk is lehet és kell is újat mondani –, hanem a kevésbé ismert, de nem kevésbé izgalmas személyi-

ségekről is. Ilyen például Szacsвай Imre, az első népképviselési országgyűlés vértanúhalált halt jegyzője, Asbóth Sándor, aki a szabadságharcban alezredesi rangig vitte, majd az emigrációban Kossuth szárnysegéde, az észak-amerikai polgárháborúban pedig az északiak tábornoka volt, vagy Gáspár András, aki – egyetlen tábornokként – a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadása után visszavonult a szolgálatból. A hosszú felsorolás ellenére ott motoszkál az olvasó fejében, hogy még mindig számos olyan alak van, akiről nem rendelkezünk korszerű, monografikus – vagy éppen semmilyen – életrajzi feldolgozással. E sorban foglal helyet például Görgei Artúr – hiszen Pethő Sándor róla írt munkája bő nyolcvan éve jelent meg először – és az aradi vértanúk többsége is.

A hátralévő rövidke fejezetek tárgyalják például az 1848–1849-es részbibliográfiákat, kiállítási katalógusokat, népszerűsítő és szépirodalmi munkákat. Ezekből látható, hogy a szerző valóban a teljes szabadságharcos könyvtermést igyekezett rendszerezni. Az itt bemutatott munkák közül mindenképpen érdemes megemlíteni a Gabriel Viktor álnéven Ladislav Szalay által írt 1848–49 legendája a szlovák történetírásban című művet, amelyben talán elsőként a nem-magyar szakirodalomban a szlovák nemzeti mozgalom – tömegtámogatás híján – félkarú óriásként jelenik meg. A komoly forrásbázisra támaszkodó kötet nemcsak a hagyományos szlovák, hanem néhány magyar szerző által rajzolt képet is átírja a szlovák nemzeti mozgalomra vonatkozóan. Szintén kiemelt terjedelem jut a Dénes Iván Zoltán által szerkesztett, az elmúlt százötven év Kossuth-képeit összevető kötetnek. Hermann az elképzelést nagyon jónak tartja, ugyanakkor véleménye szerint a megvalósítás egyoldalúra sikerült, és a témában

releváns szerzők közül például Szemere Bertalan, Horváth Mihály, Steier Lajos, Hajnal István, Spira György egyaránt kimaradtak.

A kötet elemző részét egy egészes speciális fejezet zárja, amely a „Plágium” címet kapta. Itt három olyan „munkáról” olvashatunk, amelyeknek „szerzői” egész egyszerűen ellopták mások szellemi termékét. Feltűnik az emberben, hogy a mai világban, amikor „a negatív reklám is jó reklám”, érdemes volt-e ingyen „hirdetni” ezen irományokat.

A záró, „Kitekintés” című fejezetben Hermann összegzi a kutatók előtt álló fontosabb feladatokat, illetve keserűen említi meg ismét a könyvterjesztés sanyarú állapotát, amely az itt bemutatott munkák egy részét gyakorlatilag hozzáférhetetlenné teszi. Ez a fejezet feleletet ad a kötet elején feltett kérdésre, amely nem is lehet más, csak igenlő. Vagyis lehet és kell is újat mondani a Nagy Év történetéről, hiszen máig vannak a kutatásnak súlyos adósságai. A könyvet terjedelmes bibliográfia, valamint név- és helységnévmutató teszi teljessé, amelyek nagyban megkönnyítik az olvasó dolgát.

Összességében az igényes kiállítású, logikusan rendszerezett, jó stílusban megírt kötetet bátran ajánlom nemcsak a szakma képviselőinek – hiszen ők bizonyosan használni fogják –, hanem mindenkinek, aki érdeklődik 1848–1849 eseményei iránt. Hermann Róbert munkája segít eligazodni a szabadságharcra vonatkozó óriási szakirodalomban, emellett önálló olvasmányként is szórakoztató, időnként „rejtőjenői” humorral és ironiával fűszerezve.

ANTOS BALÁZS